

TÜRKÇE A İZ ARA TIRMALARINDA BAZI YÖNTEM SORUNLARI

Nurettin DEMİR*

ÖZET

Yerel varyantlarla ilgili çalışmalar Türk dili ara tirmalarında önemli bir yere sahiptir. Türkiye Türkolojisinin en güçlü olduğu alan bu metinlerle ilgili tartışmalar bir tarafa bırakılırsa, Türkiye kaynaklı Türk dili çalışmalarında yöntem konusu ihmal edilmiştir. Diyalektoloji alanında ise son yıllarda yöntemle ilgili birkaç ara tırma yapılmıştır, ancak bunlarda dile getirilen haklı eleştiriler yeni yayınlarda dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle, yöntemle ilgili kin daha önce üzerinde durulmamış sorunları göstermek, mevcut yayınlarda ele alınanları vurgulamak ve bu konuda duyarlılığı arttırmak için yöntem üzerinde daha fazla durulmalıdır.

Bu yazıda, genel bir girişin ardından a iz ara tirmalarının gerekliliğine değinilecektir. Ardından bir yöntem sorunu olarak yayınlarda görülen örnek ve inceleme dalımındaki dengesizliğe değinilecektir. Sonra ikinci bir yöntem sorunu olarak a iz ara tirmalarında e zamanlı ve artzamanlı inceleme konusuna odaklanılacak ve a iz ara tirmalarında öncelikli in e zamanlı incelemelere verilmesi gerektiğine değinilecektir. Son olarak a izlerde standarttan sapan biçimlere köken aranması durumunda standart dilin kaynak alınamayacağı, yöntemle ilgili bir husus olarak gereklileriyle gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Diyalektoloji, Yöntem, E zamanlı inceleme, Artzamanlı inceleme, Türk Dili.

1

SOME METHODOLOGICAL PROBLEMS OF TURKISH DIALECTOLOGY

ABSTRACT

Research on regional varieties has a distinguished place in Turcology. But methodology is often neglected in Turkish language studies, except fruitful discussion critical text editions which are quite common in Turkish Turcology. On the other hand, there are a few studies dealing with methodology in dialectology recently. But

G R

Türkiye Türkolojisinde, metin ne riyle ilgili verimli tartı maları bir tarafa bırakırsak, ne genel olarak Türk dili ara tırmalarında ne de a ız ara tırmalarında yöntem konusunda bir bilinç olu mu tur. Yine de son zamanlarda a ız ara tırmalarında yöntem sorununa de i ik açılardan e ilen çalı malar yayımlanmı tır (Akar 2006, Demir 2007, Gülsevin 2010: 33-60, Öçalan 2006). Ancak söz konusu yazılar görmezden gelinmekte, yazılarda ele tiri konusu yapılan sorunlar, yeni yayınlarda tekrarlanmaktadır. Bu yüzden, ne yapıldı ı kadar nasıl yapıldı ı konusunda da bilinçlenmeyi artırmak için yöntemle ilgili konular üzerinde daha fazla durmak gerekmektedir.

Diyalektoloji, bilimin bütün alanları gibi sonu olmayan ara tırma konuları sunar. Bu konuları ke fetmek ve onlardan yararlanmak, yeni çalı malarla alandaki bilgileri geni letmek ve güncellemek, ara tırmacıların öncelikli görevidir. Ancak her yeni yayın, alanda mutlak bir ileri adım anlamına gelmez. Yazarların farklı ilgileri, yetenekleri, beklentileri yanında yayınların da de i ik amaçları, hedef kitleleri oldu u için böyle bir eyi beklemek de gerekmez. Yine de ortaya yeni bilgi koyma amacı güden akademik a ız ara tırmalarında en azından ara tırılan konu kadar, konunun ara tırılma biçimi ve ara tırma sonuçlarının sunumu da önem ta ır. Ne var ki diyalektoloji yayınlarında sıkça üslup, biçim, iç tutarlılık, kaynak kullanımı, atıf sistemi, güncel bilimsel verilerle uyum gibi önemli bir kısmı ara tırma yöntemleriyle do rudan ilgili hususlarda sorunlar görülür. Bu sorunlar, zaman zaman içeri i tamamen örtecek boyuta ula ır. Ara tırmacı asıl i inin ba laması gereken yerde çalı mayı bitirdi i için, inceleme bölümleri bazen incelemeyi çok, incelenmeyi bekleyen örnek yı nlarından olu ur. Öyle ki açıklamaya yer verilmeden sayfalar süren ba lık ve örneklerden olu an Türk dili çalı malarıyla kar ıla ılır.

Türkiye Türkolojisi ara tırma gelene inde, ba langıç dönemlerinde ula ılan niteli in sürdürülememesinin farklı nedenleri vardır: Alanda akademik ele tiri yoklu u, Türk dili uzmanlarının ders yüklerinin ve sosyal sorumluluklarının ara tırmaya vakit bırakmaması, alanın içine kapalı yapısı, yenilik çabalarının do ru algılanmaması, saygı duyulan bilim adamlarından farklı dü ünmenin ho görülmemesi veya ki isel bir saldırı olarak algılanması, genç akademisyen adaylarının kendi dü üncelerini rahatça geli tirebilecekleri özgür ara tırma ortamlarının eksikli i, genç adayların ciddi bir danı manlık alamaması gibi. Bunların her biri ayrı ayrı ara tırma konusudur. Önemli sorunlardan biri de yöntem konusunda olması gereken duyarlılı ın eksikli idir.

A a ıda a ız ara tırmalarına özgü bazı yöntem sorunları tartı ılacaktır. Yazı, öncelikle a ız ara tırmasına ilgi duyan genç ara tırmacılara yol gösterme, ne yapıldı ı kadar nasıl yapılması gerekti i konusunda bir bilinç olu turma amacını ta ımaktadır. Ancak mevcut durumun sorumlusu bu yazının öncelikli hedef kitlesi olan genç akademisyenler de ildir; bu nedenle söylenenler aynı zamanda, deneyimli bilim adamlarının çalı malarına örtülü bir ele tiridir ve alanın öncüsü durumunda olanları da do rudan ilgilendirmektedir. Dile getirilecek sorunlardan arınmı , nitelikli yayınların var oldu unu söylemeye gerek olmadı ı gibi tek bir yayında Türk diyalektolojisinin sorunlarının tümünü belirlemek ve çözmek de mümkün de ildir. Bu nedenle, yazının çerçevesi de göz önünde bulundurularak içerikle ilgili belli konulara odaklanılacaktır.

A ız ara tırmaları genel dil incelemeleriyle sıkı bir ili ki içindedir. Diyalektolojideki ara tırmaların seviyesi, dil ara tırmalarının genel seviyesiyle birebir paralellik gösterir. Bu nedenle dile getirilecek hususların bir kısmını, ba ta metin ne irlerinin dil inclemelerini ve lehçe çalı malarını da kapsayacak biçimde genellemek mümkündür. Ba ka bir ifade ile a ız ara tırmaları özelinde tartı ılacak hususlar, Türk dili ara tırmalarının geneli için de geçerlidir.

A ızları Niçin Ara tırmalıyız?

Akademik kurumlarda çalı anları yayın yapmaya sevk eden çe itli nedenler vardır. Hiç üphesiz merak bu nedenlerin en ba nda geli(r)-3 va-4(z)8(ı)-4(nda)-1(n)-14i6(t)6(l)-4(i)12(m)17(i)-

kendine özgü yöntemleri olan bir bilim dalıdır. Gözümüzün önündeki süreçleri anlamaya çalışmak ise süreçlerin arka planı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız dönemlerdeki dil gerçeğini anlamaktan daha kolaydır. Bugün; dünün sonucu, yarının sebebidir. Bu nedenle bugün var olanı anlamamız büyük bir ihtimalle benzer gelişmeler göstermiş olan geçmişi daha iyi anlamamız açısından vazgeçilmezdir (günümüz ile Eski Anadolu Türkçesi arasında paralellik için bk. Demir 2010b). Bu yalnız gerçek, dilcilik için de geçerlidir. Günümüzdeki dil durumu geçmişteki gelişmelerin sonucu olduğu gibi gelecekte olacakların da nedenidir. Bugünü 4(m)(u)-1-228(4(nu63(di)1-2(e1kg)10

kullanımlarına bakarak belirlemek mümkündür. Örnek olarak sözcü e iyilik üçüncü ki i ekinin –sı, yönelme ekinin –ya biçiminde eklenece ini belirleyebiliriz. Aynı sözcü e artzamanlı açıdan bakacak olursak parçalanabilen fonemlerle ilgili e zamanlı incelemeyle elde edilen bilgileri artzamanlı dönemler için de belirleyebildi imiz gibi en eski biçimde sonda bir /g/ fonemi bulundu unu da görürüz. Bu fonem bir sonraki kar ıla tırma basama ında kaybolmu , sözcük *saru* biçimine dönü mü tür. /g/ foneminin dü mesi, sıkça sondaki ünlünün yuvarlakla ma nedeni olarak görülür. Bu dü menin tek izinin yuvarlakla ma de il, aynı zamanda uzama da olabilece ini günümüzdeki benzer süreçler göstermektedir, ama kaynaklardan hareketle bunu belirlemek güçtür. Yine daha sonraki dönemlerde sözcükte düzlük yuvarlaklık uyumunun geli ti ini, ba ka alfabelerle yazılmı metinlerden hareketle belirleyebiliriz. Bunun sonucunda yukarıda ortaya konulan geli me a amaları ortaya çıkmaktadır. Ancak bu geli me düz bir çizgi halinde de ildir. Gerek tarihi metinlerdeki veriler gerekse günümüzdeki dil durumu, farklı biçimlerin bir müddet varlıklarını yanyana sürdürdüklerini göstermektedir. Nitekim günümüz a ızlarında *sarı* yanında *saru* biçimi de kullanılmaktadır.

Diyalektolojide E zamanlı ncelemenin Önceli i

Söylenenleri a ız ara tırmalarına uyarlayacak olursak, yazılı gelene i olmayan, belli bir zaman dilimindeki bir yerel konu ma biçimini inceleme amacını ta ıdı ı için a ız ara tırmalarının her eyden önce e zamanlı yapılması gerekir. Elbette artzamanlı a ız incelemeleri de mümkündür, ama dilin yerel, sözlü varyantlarını inceleyen a ız ara tırmalarının e zamanlı yönü önceliklidir. Bir a ız ara tırması ile sonuçta, tıpkı yazısı olmayan diller gibi bir yerel konu ma biçiminden belli bir zaman diliminde elde edilen veriler incelenmektedir. Bu veriler konu urların yirmi dört saatini gözlemek mümkün olmadı ı için do ası gere i sınırlıdır. Ne var ki öncelikle metin ne ri a ırlıklı filoloji gelene inin hâkim oldu u geleneksel Türkiye Türkolojisinde e zamanlı incelemeler de il, incelenen metinde geçen dil ö elerini eski dönemlerdeki biçimleriyle kar ıla tırma ve kar ıla tırılan öğelerin geli me a amalarını gösterme esastır. Bu sırada kaynak olarak iki dönemin baskın bir a ırlı ı oldu u görülür: Eski Türkçe (daha çok Uygurca öncesi) ve Eski Anadolu Türkçesi. Arada eski Uygurca ve günümüzdeki pek çok ses olayının sonuçlanmı oldu u Osmanlıcanın atlanması da nadir görülen bir durum de ildir. Bu gelenekte yeti en ara tırmacıların aynı yakla ımı a ız çalı malarına da yansıttıkları görülmektedir. Metin incelemelerinde oldu u gibi a ız incelemelerinde de ele alınan bir ö e, *Eski Türkçe >Eski Anadolu Türkçesi (> Standart Türkçe) > a ız* biçiminde açıklanmaya çalı ılmaktadır. Bu yakla ım sonucunda a ız ara tırmalarında olması gereken ile geleneksel ara tırma yöntemlerinden alı ılmı olan arasında bir çatı ma çıkmaktadır.

A ızlardaki biçimleri oldukları halleriyle anlamaya ve açıklamaya çalı mak yerine eski dönemlerdeki biçimlerden getirme denemesinde ortaya çıkan en ciddi sorun, a ızların yazı geleneklerinin do rudan devamı olup olmadıkları konusundaki belirsizliktir. Gerçekten de günümüzdeki bir a zın, yazı dilinin olu tu u merkezlerin dı ında kalmı olma ihtimali yüksektir. Bu durumda, kar ıla tırmanın temeli sorunludur. En azından ara tırmacıların bu konuda bir açıklama olmaksızın do rudan eski dönemlerle kar ıla tırma yapmayı tercih etmeleri yöntem açısından gözden geçirilmesi gereken bir husustur. Yine a ızlarda daha eski bir basama ın korunmu olma ihtimali de gözardı edilebilmektedir.

Standart Dil > A ız Geli mesinin Yanlı lı ı

A ızların standart dilin bozulmu biçimleri de il, kendine özgü sistemleri olan yapılar oldu u anlayı ı, a ız ara tırmacılarının da göz ardı edebildi i bir husustur. A ızlardaki standarttan farklı biçimleri “daha asli”, “daha do ru” bir biçimin bozulmu hali olarak görme e ilimindeki Türk dili ara tırmacıları veya a ızlar hakkında yazan batı filolojisi uzmanları, kaynak biçim olarak sadece eski dönemleri de il, a ırtıcı biçimde standart dili de kullanabilmektedir.

Çalı maların önemli bir kısmında ses olayları ve eklerin yapılarında ve i levlerindeki de i iklikler ba ta olmak üzere a ızlara özgü dil öğeleri stanbul Türkçesine dayanan standart dil esas alınarak açıklanmaktadır. Zaman zaman eski dönemlerden stanbul Türkçesine, stanbul Türkçesinden a ızlara bir geli me çizgisinin izlendi i de görülmektedir: *Eski Türkçe* > *Eski Anadolu Türkçesi* > *Standart Dil* > *A ızlar*. Hatta, i aret edildi i gibi, a ızlarda korunmu eskicil ö eler bile standart dilden geli mi sayılabilmektedir: *saña* < *sana*, *gözel* < *güzel*, *buni* < *bunu*. Oysa geli me tam tersi yönde, *saña* > *sana*, *gözel* > *güzel*, *bunu/buni* > *bunu* biçiminde olmu tur. Artzamanlı bilgi, geli menin tam tersi yönde oldu unu, standart dildeki biçimlerin yeni olduklarını açıkça gösterir. A ızların standart dilin bozulmu biçimleri oldu u gibi temelsiz bir anlayı ın da yansımaları olan bu açıklama biçimi yanlı tır.

A ız ara tırmalarında e zamanlı incelemeler öncelikli olmakla birlikte, kar ıla tırma yapmak isteyen ara tırmacının sadece e zamanlı ve artzamanlı inceleme yöntemleri hakkında bilinçli olması de il, aynı zamanda Türkçenin tarihi dönemleri hakkında artzamanlı bilgiye sahip olması da beklenir. Ara tırmacı sadece standart dildeki ve a ızdaki biçimleri tanıdı ı, ama geli menin yönü hakkında bilgi sahibi olmadı ı zaman a ız varyantını, standardın de i mi biçimi olarak görme e iliminde olmaktadır ki bunun sonucunda i aret edilen hatalı açıklamalar ortaya çıkmaktadır.

A ızlarda standart yoluyla yenile melerin olabilece ini elbette göz ardı etmemek gerekir. Özellikle standart dilin etki kanallarının arttı ı günümüzde, do rudan a ızların etkisiyle ortaya çıkmı yeni biçimler görülebilir. Ancak bu, genele yayılan bir durum de ildir. Standart varyantın etkisiyle ortaya çıkmı yeni biçimlerin açıklanması, hem a ız biçimi hem de standart biçim bilindi i için daha kolaydır. Örnek olarak imdiki zamanı *-iye* biçiminde düz ünlülü olan bir a ızda *-yor* biçimine rastlanması, standart Türkçenin etkisini gösterir, ama *-iye* biçiminin standart dildeki bozulmu biçimi oldu unu göstermez (imdiki zaman eklerinin kökeni hakkında bk. Johanson 2009). Benzer biçimde Alanya'nın do usunda yer alan köylerde temel imdiki zaman eki *-Ayörü(r)*, merkez ve kuzeydeki köylerde ise *-Xyörü(r)* biçimindedir. Do uda kalan a ızlarda, belli konu urlarda standart söyleyi e yakın biçimlerin görülmesi standart Türkçenin etkisiyledir (bk. Demir 1999). Ama a ızlardaki pek çok ö enin standart Türkçede do rudan bir kar ılı ı yoktur. Standart dilde kar ılı ı olmayan ö eler "... gibi kullanılmaktadır" ekinde standart biçime gönderme yapılarak açıklanır. Bu yapılırken açıklanan ö enin standart dildeki ile i levce örtü meyebilece i veya standart dildeki de iyi bilinmiyor olabilece i gerçe i de yine göz ardı edilir.

A ız özelliklerini standart dilden hareketle açıklamada yanlı olan nedir? Standart biçimler açıklamalarda neden kaynak olarak kullanılamaz? Bunun cevabı aslında son derece basittir. Standart varyant da di er yerel varyantlar gibi bir a za dayanmaktadır ve kronolojik olarak yerel a ızlarla aynı zaman diliminde var olmaktadır. A ızlar, 20. yüzyılın ürünü olan stanbul merkezli standart dille aynı dil sistemi içinde yer almakla birlikte ondan daha genç de il, onunla aynı ya tadırlar (bk. Demir 2010c). Standart varyantın yazı dili olarak di er a ız bölgelerine yayılması daha önce ba lamı olsa bile, bir konu ma dili olarak kabul görmesi ancak ehirle me yanında ileti m ve ula ım imkânlarının artmasıyla, son otuz yılda mümkün olmu tur. Standart dilin konu ma dili olarak yaygınla masının en etkili aracı televizyondur. Ancak bütün etki kanallarına ve a ızları yok etme çabalarına ra men, stanbul Türkçesinin konu ma dili olarak pek çok a ız bölgesine girmedi ini veya giremedi ini söylemek de yanlı olmayacaktır. Nitekim pek çok bölgede baskın biçim olarak kullanılıyor ve gelecek ku aklara hala aktarılıyor olmaları, a ızların yerel konu ma biçimleri olarak stanbul Türkçesine günümüzde de belli bir üstünlü ü oldu unu açıkça göstermektedir.

A ızlardaki yabancı kelimeler açıklanırken de kar ıla tırma temelinde benzer sorunlar görülür. Yabancı kökenli sözcüklerin açıklanmasında *kaynak dil* > *standart dil* > *a ız* biçiminde bir geli me var sayılır. Bu açıklama tarzı, geleneksel inceleme yöntemlerindeki alı kanlıklar nedeniyle Arapça ve Farsça sözcükler için daha da alı ılımtır. Ancak özellikle Arapça ve Farsça ile yakın kom ulu u olan a ızların bu dillerden kopyalanmı sözcükleri do rudan kaynak dilden almı olma ihtimalleri çok daha yüksektir. En azından ço u zaman geli menin gerçekten stanbul Türkçesi üzerinden oldu unu gösteren bir belge bulunmaz. Sözcüklerin do rudan kaynak dilden alınmaları durumunda da standart biçimden de il de kaynak dilin bir a zından alınmı olmaları daha

